

Et vitnes hukommelse – er den til å stole på?

En teoretisk oppgave

BACHELOROPPGAVE (BOPPG30)

Politihøgskolen

2020

Kand.nr: 88

Antall ord: 6564

Innholdsfortegnelse

1.0 INNLEDNING:	3
1.1 PROBLEMSTILLING	3
1.2 VALG AV PROBLEMSTILLING OG RELEVANSEN FOR POLITIETS FUNKSJON I SAMFUNNET	3
1.3 AVGRENSNING	4
2.0 METODE	5
2.1 TEORETISK METODE	5
2.2 FORFORSTÅELSE	6
2.3 KILDEKRITIKK.....	6
2.4 KILDESØK	7
2.5 NOEN UTVALGTE LITTERATURBIDRAG	7
3.0 BEGREPSAVKLARING	9
3.1 ETTERFORSKNING OG AVHØR.....	9
3.2 VITNE.....	9
3.3 HUKOMMELSE.....	10
3.4 PÅLITELIGHET OG TROVERDIGHET	10
4.0 HOVEDDEL - TEORI OG DRØFTELSE	11
4.1 KUNNSKAPSBASERT ETTERFORSKNING	11
4.2 HYPOTESEDANNING OG BEKREFTELSESFELLEN	12
4.3 VITNERS BEGRENSEDE KAPASITET OG FEILTOLKNING AV INFORMASJON	14
4.4 BYGGER FORSTÅElsen AV HUKOMMELSEN PÅ ET UFORTJENT RYKTE?	16
5.0 AVSLUTNING	19
6.0 LITTERATURLISTE	20

1.0 Innledning:

De siste 20 årene har forskere fått et større innblikk i hvordan den menneskelige hukommelsen fungerer. I denne sammenhengen kan læren om vitnepsykologi defineres med to spørsmål; Hvor pålitelig er vitners observasjon og hukommelse, og hvor gode er vi til å vurdere et vitnes troverdighet: å skille løgn fra sannhet? Betegnelsen vitnepsykologi gir umiddelbart assosiasjoner til det rettslige vitnet, til forskning om etterforskning og de påfølgende rettsprosesser hvor vitneforklaringer står sentralt (Magnussen, 2019, s. 10-11).

Forskning viser at alle mennesker er mottagelig for «suggesjon». Det vil si menneskers mottagelighet for å bli påvirket fra en ekstern kilde (Ridley et al, 2013, gjengitt i Magnussen, 2019, s. 108). Dette kan handle om at vitner snakker med andre som har opplevd noe av det samme, og får bekreftelse på egne tanker. Det kan også handle om at en etterforsker stiller ledende eller lukkede spørsmål under et avhør. Hvor påvirkelig man er varierer fra person til person.

Formålet med oppgaven er å sette fokus på hukommelse og pålitelighet, opp mot hvordan politiet tenker og arbeider med vitner og deres forklaringer i avhør. Dette gjør politiet daglig, og samfunnet er avhengig av at det gjøres på en god måte.

1.1 Problemstilling

Jeg skal skrive om et tema som har vært aktuelt lenge i politiet: pålitelighet av informasjon fra vitner. Hvordan kan politiet og påtalemyndigheten unngå at uskyldige personer idømmes straff? Jeg tror nyere forskning kan være med å svare på dette spørsmålet.

Dermed dannet det seg en problemstilling:

«Hva må til for å kvalitetssikre politiets etterforskning opp mot et vitnes hukommelse og pålitelighet?».

1.2 Valg av problemstilling og relevansen for politiets funksjon i samfunnet

Interessen for psykologi oppsto første studieår på politihøgskolen. Dette videreutviklet seg under tredje studieår, hvor jeg skulle gjennom nytt pensum i vitnepsykologi. Gjennom flere måneder med lesing og en avsluttende eksamen i psykologifaget, satte jeg spørsmålsteget ved

flere av mine avhør jeg hadde gjennomført under praksisåret mitt i politiet. I praksis hadde jeg tatt flere avhør: de fleste av vitner. Var jeg kritisk til informasjonen som fremkom? Gravde jeg dypt nok etter opplysninger?

Svaret på disse spørsmålene vil være nei. Jeg kunne gravd dypere og vært enda mer nysgjerrig. Men i flere tilfeller godtok jeg informasjonen som kom fra vitnet, på grunnlag av at jeg skjønnte at dette ville kaste godt lys over saken. Hvis jeg kunne svare nei på spørsmålene over, er det gode grunner til å tro at andre politistudenter og ansatte i politiet også kunne svart det samme. Politiets jobb er blant annet å etterforske saker og legge til rette for rettens behandling av skyldspørsmålet. Under etterforskningen fungerer således polititjenestepersonen som en ren innhenter av informasjon. Da må politiet også vite hvordan man henter ut informasjonen uten å ødelegge den. Hvis ikke det foreligger kunnskap om dette, kan det få fatale konsekvenser: politiet kan sende uskyldige personer i fengsel.

Det må dermed foreligge fenomenkunnskap om diverse temaer, deriblant hukommelse og pålitelighet når man møter det i jobbsammenheng. På politihøgskolen får vi en innføring i hvorfor vitnepsykologi er viktig. Men om opplæringen vi får er nok til å sikre en objektiv og rettferdig etterforskning, er jeg usikker på. Dermed blir en drøftelse av problemstillingen jeg har kommet opp med aktuell, og vil forhåpentligvis kunne bidra til en større fenomenforståelse.

1.3 Avgrensning

På grunn av at bacheloroppgaven setter noen spesifikke rammer, vil jeg avgrense meg til kun å se på hukommelse og pålitelighet opp mot vitnet som kommer med informasjonen og etterforskeren som mottar denne. Jeg vil knytte denne teorien opp mot noen av metodene politiet bruker når de jobber. Jeg vil ikke ta for meg de som dømmes. Forskning har også vist at barn og eldre personen kan ha nedsatt evne til hva hukommelsen fanger opp, og evnen til å gjenfortelle det. Jeg vil i oppgaven forholde meg til det gjennomsnittlige «vanlige» vitne, og ikke ta for meg barn og eldre. I oppgaven vil jeg også bruke «etterforsker» og «polititjenesteperson» om hverandre. Jeg referer her til en person som jobber i politiet, og på et tidspunkt skal innhente informasjon fra et vitne. Det spesifiseres fordi dagens politistudenter utdannes til generalister, og alle skal være i stand til å ta et avhør eller innhente informasjon på annen måte. Politiarbeid på stedet (etterforskingsskritt som skjer umiddelbart etter en hendelse) er fremtredende, og alle politi som jobber operativt skal være i stand til å gjennomføre dette.

Oppgavens oppbygning består av et kapittel om metode, etterfulgt av et kapittel med begrepsavklaring. Deretter kommer det en hoveddel hvor tre temaer drøftes, og til slutt en avslutning.

2.0 Metode

Når det er snakk om metode, så kan det forklares som verktøyet man bruker for å samle inn informasjon om et fenomen (Dalland, 2017, s. 51). I oppstartsfasen måtte jeg velge hva slags metode jeg ville bruke. Valgene sto mellom juridisk, empirisk eller teoretisk metode. Vitenskapelig essay var også et alternativ. Jeg visste at det fantes mye teori på mitt tema for oppgaven, så valget falt på den teoretiske metoden. Denne metoden går ut på å innhente seg ny kunnskap ved å bruke andres forskningsdata, og forsøke å besvare en problemstilling. Ved bruk av denne metoden, er det viktig å ha et kritisk blikk på kilder og hvor kilden kommer fra. Det er også viktig å ha et visst forhold til om litteraturen man bruker, bygger på en kvalitativ eller kvantitativ metode. En kvalitativ studie vil gjerne avgrense og gå i dybden på et tema, men en kvantitativ studie vil kanskje gi et mer generelt svar på et spørsmål (Dalland, 2017, s. 52). Valget falt på en teoretisk oppgave for å utbedre og nyansere min egen forståelse for mitt valgte tema. Denne metoden virket også mest tidsmessig hensiktsmessig for å sitte igjen med et godt sluttprodukt.

2.1 Teoretisk metode

En teoretisk oppgave handler om å bruke forskningslitteratur som allerede foreligger. Dalland (2017, s. 223) forklarer at ordet «teori» betyr å se på eller granske noe. Når jeg valgte denne formen for fremgangsmåte for min oppgave, måtte jeg tenke igjennom hvor godt den ville fange opp og svare på min problemstilling. Ettersom jeg jobbet mye med vitnepsykologi og temaet fanget meg, innså jeg tidlig at det lå mye litteratur tilgjengelig. Dette ble fort en styrke i min teoretiske oppgave, og jeg startet tidlig med å filtrere ut relevant litteratur. En svakhet med teoretisk tilnærming, er at det kan være utfordrende å skille mellom forskning og gjengivelse. Litteraturbidrag som gjengir forskning kan være farget av holdninger og meninger, og gi et ufullstendig eller misvisende bilde av et fenomen. Det ble viktig for meg å ha et bevisst forhold til dette, og sjekke ut kildene jeg ville bruke. Det forskningsetiske perspektivet rundt det å skrive

en bacheloroppgave er noe jeg også har hatt med meg hele veien. Akademisk redelighet og korrekt kildehenvisning er et viktig element for å kunne hedre andres forskning.

2.2 Forforståelse

Forforståelse kan beskrives som en automatisk forståelse av en situasjon. Denne forståelsen kan basere seg på tidligere erfaringer. Et viktig element å nevne er at ens forforståelse kan legge til grunn at man vinkler noe for å bekrefte sin antagelse. Forståelse handler ikke om enten-eller, men heller om å hele tiden nyansere måten vi oppfatter noe på (Olsvik, 2014, s. 112-113). Mitt syn på hvordan politiet jobber, har endret seg i løpet av studieløpet på politihøgskolen. Før hadde jeg en oppfattelse av at politiet skulle «fange» de kriminelle, og få dem til å innrømme det straffbare de hadde gjort. Senere i studieløpet oppdaget jeg at det var ikke slik politiet jobbet, men at de heller brukte mye mer tid på selve avhøret. I media hadde jeg hørt om mange etterforskninger som hadde ført til at uskyldige personer ble uriktig dømt til straff. Før jeg begynte skriving, hadde jeg en oppfatning om at politiet ikke tok nok hensyn til hukommelsens spilleregler i etterforskning. I tillegg hadde jeg et inntrykk av at hukommelse var mer upålitelig enn pålitelig når det kom til informasjonsinnhenting i forbindelse med etterforskning.

2.3 Kildekritikk

Kildekritikk betyr å vurdere og karakterisere den litteraturen du har funnet. I tillegg må du kunne redegjøre for hvilke kriterier du har benyttet under utvelgelsen (Dalland, 2017, s. 158). Politihøgskolen stiller strenge krav til bruk av kilder. Dermed måtte det legges en plan før skrivingen begynte. Forskningsmaterialet jeg har brukt er nøye gjennomgått, og kvalitetssikret gjennom blant annet å se gjennom store deler av kildene de henviser til. I tillegg har jeg sett på hvor forskningsmaterialet er publisert, for å se om de kommer fra anerkjente tidsskrifter og forlag. Mye er sekundærlitteratur, som støtter seg på forskning som allerede foreligger. Jeg har jobbet mye for å få tilgang til primærkildene som det henvises til i fagstoffet jeg har lagt ned som grunnmur for min oppgave, og således brukt de så mye som mulig. Grunnen til det er at primærkilder ofte presenterer kvalitativ data, som ikke er blitt tolket og brukt videre av andre som en sekundærkilde. En primærkilde vil i noen tilfeller kunne gi et mer nyansert bilde av et fenomen, enn hva en sekundærkilde kan gi. Men dette er ikke et fasitsvar: hvem som har skrevet litteraturen, når det er skrevet og til hvem det er skrevet er noen av faktorene som er viktig å undersøke ved bruk av både primær- og sekundærlitteratur.

2.4 Kildesøk

Tidlig i semesteret hadde vi undervisning om kildekritikk og hvilke søkemotorer som egner seg best for å finne forskningsbasert litteratur. Jeg har hovedsakelig søkt i «Google Scholar», politihøgskolens egne bibliotek på nett «ORIA», og et av verdens store akademiske forlag «SAGE Publishing». Jeg har lett etter vitenskapelige artikler, relevante bøker og forskningsbaserte tidsskrifter. En avgrensning jeg gjorde, var at jeg primært lette etter stoff som var publisert etter år 2010. Jeg visste gjennom undervisning på skolen at det foregikk mye forskning i tidsrommet 1990-2010 på vitnepsykologi og hukommelse generelt. Denne interessen vokste frem, takt i takt med faktum at flere personer ble feilaktig idømt straff (The Innocence Project, u.å.). Det er mye forskning fra dette tidsrommet, og noe av det blir sentralt å bruke gjennom oppgaven min. Men jeg ville også undersøke hva nyere forskning de siste 5-10 årene hadde avdekket, og bruke det i drøftelsen av min problemstilling. En utfordring jeg fikk, var at det var særdeles mange treff på søkeordene jeg brukte. I et søk på Google Scholar, fikk jeg 176 000 treff på ordet «eyewitness». Når jeg la til «eyewitness memory» og begrenset søket til publiseringsdato etter 2016, fikk jeg søket ned til ca. 20 000 treff. På norske søkeord fikk jeg opp 93 resultater ved å søke i samme søkemotor på «justisfeil». La jeg til «justisfeil vitne», fikk jeg søket ned til ca. 55 resultater. På samme måte brukte jeg andre sammensetninger av ord, og fikk frem resultater som var relevante for meg.

Noen av søkeordene jeg brukte for å lete frem mest relevant litteratur til min oppgave, var:

- Witness credibility
- Eyewitness memory
- Pålitelighet
- Justisfeil vitne
- Troverdighet vitner
- Hukommelse vitner

2.5 Noen utvalgte litteraturbidrag

Jeg endte etter kildesøkene min opp med noen utvalgte tekster. Asbjørn Rachlews doktorgrad *Justisfeil* fra 2009 er en kilde som har vært sentral. Rachlew drar frem flere eksempler på justisfeil hvor etterforskningen ikke har vært i nærheten av de standarder som er satt i dag. Han

viser til flere fenomener innad kognitiv psykologi og hvordan de har bidratt til at etterforskningen har vært svak, og i noen tilfeller fått uskyldige mennesker dømt til straff. Avhandlingen baserer seg både på kvalitativ og kvantitativ data. Ut ifra kvantitative data kan man trekke konklusjoner om at et fenomen kan være utbredt, eksempelvis tall som kommer fra USA på hvor mange som er uskyldig dømt i landet. Kvalitative data kan fortelle noe om de underliggende grunner til et fenomen, eksempelvis hvorfor så mange blir uskyldig dømt i USA.

Svein Magnussen er professor innen psykologi, og har forsket på emnet i mange år. Han kom i 2019 ut med boken «Vitnepsykologi 2.0». Boken er skrevet for både jurister, etterforskere og ellers andre som jobber med vitnepsykologi. Det finnes bidrag fra flere internasjonale studier, og de er oversatt til norsk. Boken har vært sentral for psykologifaget på politihøgskolen, og har også vært sentral i oppgaven min.

Boken *Etterforskning – prinsipper, metoder og praksis* har også vært viktig under skrivearbeidet. Den kom i 2018, og fokuserer på taktisk etterforskning i Norge og Norden. Boken er beregnet på førstelinjemannskapet som selv skal etterforske, men også til de som skal vurdere kvaliteten på arbeidet som blir gjort. Boken har vært viktig for meg fordi den inneholder prinsipper og metode som dagens etterforskere skal benytte, og kommer med fakta på hvorfor. Den er lett å knytte opp mot fenomenene Magnussen presenterer i sin egen bok om vitnepsykologi, og se sammenhenger.

Den siste teksten jeg skal presentere er skrevet i 2018 av en gruppe amerikanske forskere (Wixted, Mickes & Fisher), og omhandler en kritikk av det negative stemplet hukommelse har fått i etterforskningsøyemed. Artikkelen setter lys på de utbredte holdningene i lærebøker opp mot dags dato: et vitnes hukommelse er en upålitelig kilde for informasjonsuthenting. I forlengelse av dette viser artikkelen til forskning og studier gjort både i eldre og nyere tid, og argumenterer for at hukommelsen er et like pålitelig bevis som en DNA-prøve dersom innsamlingsmetoden er i henhold til instruks. Teksten blir sentral i min oppgave for å kunne argumentere og reflektere om politiets kunnskap om hukommelse og pålitelighet er farget av vitnehukommelsens stigmatiserte rykte.

3.0 Begrepsavklaring

I denne delen forklarer jeg betydningen av noen sentrale begrep som vil bli brukt videre i oppgaven.

3.1 Etterforskning og avhør

I Norge er det lovpålagt at det er politiet som skal iverksette og utføre etterforskning (Straffeprosessloven, 1981, §226). Med etterforskning menes det arbeidet politiet gjør når de skal undersøke om det foreligger et straffbart forhold, og om noen kan straffes for det.

Avhøret er politiets mest anvendte etterforskningsmetode, og er ofte straffesakenes mest sentrale bevis. Følgelig er måten politiet gjennomfører avhør på, av avgjørende betydning for rettssikkerheten, rettsprosessen og publikums opplevelse av denne (Riksadvokatens arbeidsgruppe, 2013, s. 7). Dermed settes det noen spilleregler for hvordan et avhør skal foregå. Målet er at avhører skal samle inn mest mulig relevant, pålitelig og nøyaktig informasjon. I et politiavhør, skal ikke de sosiale mønstrene basert på antagelser, korte svar og ledende spørsmål finne sted (Bjerknes & Fahsing, 2018, s. 192).

Politiet er også pålagt en objektivitetsplikt i etterforskning og avhør, hjemlet i straffeprosessloven. Det betyr at politiet skal kartlegge både det som taler for og imot en person, og ingen skal unødvendig utsettes for mistanke eller ulempe (Straffeprosessloven, 1981, §226).

3.2 Vitne

Et vitne kan betegnes som en person som har opplevd eller sett en hendelse som politiet eller retten er interessert i å få mer kunnskap om. I denne oppgaven vil jeg ha fokus på øyevitner: personer som i politiavhør forteller om personlige opplevelser. Hva de så og opplevde blir viktig. Mennesker er laget slik at vi ikke innhenter og tolker all informasjon vi kommer over. Dette er positivt i en hverdag fylt med inntrykk og opplevelser som ikke trengs å huskes. Men i retten er glemsel og hukommelse et problem, og vitners observasjonsevne og hukommelse settes på prøver det kognitive apparatet ikke er designet for (Magnussen, 2019, s. 44).

3.3 Hukommelse

Magnussen (2019, s. 44) forklarer i sin bok at hukommelsen kan beskrives som et samlebegrep på flere kognitive systemer som lagrer erfaringer i forskjellige formater.

Hukommelse består av flere deler. Jeg vil kun ta for meg delen av hukommelsen som er sentral for oppgaven. Denne kalles den *episodiske* delen, og bevarer minner om spesifikke hendelser, hva vi opplevde og når og hvor vi opplevde det. Selv om mange tror at hukommelsen fungerer som et rullende løpebånd, viser forskning at den ikke fungerer slik. Kapasitetsbegrensningen ved menneskelig informasjonsbehandling gjør at det automatisk skjer en seleksjon av informasjon som blir kodet for bevisst oppfattelse. Seleksjonen er blant annet styrt av indre faktorer (egne interesser, forventninger, hensikter osv.). Uventede, dramatiske og emosjonelt aktiverende hendelser er sterkt oppmerksomhetsfangende og huskes dermed med stor subjektiv klarhet (Magnussen, 2019, s. 96). Det er den episodiske delen som er mest aktuell å jobbe med for politiet og retten.

Som polititjenesteperson er man nødt til å kjenne til grunnleggende trekk ved hukommelsen og hvordan man skal forholde seg til den. Den episodiske delen legger til rette for feilene jeg skal diskutere senere.

3.4 Pålitelighet og troverdighet

Det er fort å blande pålitelighet og troverdighet. Pålitelighet handler om selve *informasjonen* som fremkommer; kan vi stole på at vitnet husker korrekt og at det vitnet forteller stemmer overens med hva som faktisk skjedde? (Magnussen, 2019, s. 14). Et eksempel kan være en informant som gjentatte ganger har gitt informasjon til politiet om når narkotikaleveringer skal finne sted. Siden han har gitt korrekt info flere ganger, vil det han sier fremstå som pålitelig og han vil fremstå som en troverdig informasjonskilde.

Troverdighet henvender seg således mer til et individ; er denne personen troverdig? Magnussen forklarer forskjellen slik; Troverdighet handler om person, pålitelighet handler om forklaring (2019, s. 14). Troverdighet er et tema som ikke vil berøres ytterligere i min oppgave.

4.0 Hoveddel - teori og drøftelse

Hoveddelen er bygget opp av tre hovedtemaer: *Hypotesedanning og bekreftelsesfellen*, *Vitners begrensede kapasitet og feiltolkning av informasjon*, og *Bygges forståelsen av hukommelsen på et ufortjent rykte?* Hvert tema spirer tilbake til problemstillingen min, og er relevant for å kunne forstå hvilke hensyn som må tas for å kvalitetssikre etterforskning hvor vitnehukommelse er involvert. Temaene følges opp med relevant forskning på området, og jeg vil kartlegge styrker og svakheter. Før jeg presenterer mine tre utvalgte temaer, vil jeg skrive kort om hva slags betydnings det har at politiet skal jobbe kunnskapsbasert.

4.1 Kunnskapsbasert etterforskning

Det norske politiet skal jobbe kunnskapsbasert. Det vil si at man skal bruke kunnskap man har eller jobber med å samle inn underveis i eksempelvis en etterforskning. Slik kunnskap kan omhandle problemområder, etterretning på at noe kriminelt kommer til å finne sted eller om fenomener man må kjenne til i rollen som politi. Det kunnskapsbaserte politiarbeidet ble introdusert på 1990-tallet, etter en modell fra England og Wales (Bjerknes & Fahsing, 2018, s. 193). Flere land, inkludert Norge, adapterte og tok i bruk prinsippene om det forskningsbaserte. Overgangen fra erfaringsbaserte og til dels manipulative teknikker, der tilståelsen var målet (interrogation), gikk til forskningsbaserte, mer undersøkende etterforskning- og avhørsmetoder (investigate interviewing) (s. 193). Det er denne modellen som også er fokus gjennom utdanningen på politihøgskolen.

Som en del av det kunnskapsbaserte etterforskningsarbeidet politiet gjør, skal de sette opp forskjellige hypoteser om hva som kan ha skjedd. En hypotese kan forklares som en kvalifisert gjetning, basert på erfaring fra tidligere eller informasjon som ligger i saken. En etterforsker gjør seg gjerne opp en hovedhypotese (teori) om hva som kan ha skjedd, basert på erfaring fra liknende forhold. Disse hypotesen skal man gjøre seg opp *før* man forhører seg med et vitne om hva som har skjedd. Skulle det dukke opp en forklaring i et avhør som støtter en av disse hypotesene, blir jobben videre å grave etter ytterligere informasjon som kan svekke eller styrke hypotesen. Denne delen av avhøret kalles «den sonderende fasen» og handler om at avhører ønsker å utfylle den forklaringen vitnet først har kommet med så langt, ved hjelp av spørsmål. Jeg kommer tilbake til hvorfor akkurat dette kan være en fallgrube litt senere (kap. 4.3, siste avsnitt).

4.2 Hypotesedanning og bekreftelsesfellen

Alle kjenner seg igjen i å ha sett en film hvor det har skjedd noe straffbart, og det blir iverksatt etterforskning for å finne den skyldige. Det kognitive apparatet vårt aktiveres umiddelbart, og vi forsøker å se for oss logiske forklaringer på hva som har skjedd og hvem som har gjort det. På samme måte fungerer det i «den ekte verden» når politiet får inn en sak som må etterforskes, og flere hypoteser automatisk danner seg. Innsamling av informasjon er i gang, og man har gjerne minimum ett vitne som ønsker å forklare seg. På bakgrunn av denne informasjonen kan den oppstå en *bekreftelsesfelle*. Nickerson (1998) forklarer en slik felle som en etterforskers tendens til å samle inn og tolke informasjon som styrker hans mest logiske hypotese, uten at han selv nødvendigvis ser at objektivitetsprinsippet i etterforskning ikke ivaretas. Etterforskeren vil søke etter informasjon som kan støtte hans hypotese, og legge mindre vekt på informasjon som ikke støtter eller passer denne.

Dette er en prosess som skjer automatisk, og som jeg selv til dels kjente meg igjen i når jeg tok avhør under praksisåret. Det var godt å få informasjon som pekte i samme retning som jeg på forhånd hadde sett for meg kunne stemme. Dermed vil jeg tørre å påstå at bekreftelsesfellen både kan oppstå hos ferske politistudenter så vel som erfarne politibetjenter som bruker erfaringen sin til å lage hypoteser og peile inn etterforskningen. For å underbygge påstanden min, vil jeg vise til politioverbetjent Asbjørn Rachlews prolog i hans doktorgradsoppgave og hvor han underbygger nettopp dette med et eksempel: På bakgrunn av et vitneavhør, ble Sten Inge Johannesen pågrepet og fengslet for drap på en annen mann. Saken hadde stått uoppløst i nesten 12 måneder, men under et vitneavhør rundt ett år etter drapet mente et vitne at hun hadde sett Sten Inge full av blod i nærheten av stedet hvor mannen ble funnet drept. Sten Inge nektet for å ha noe med det å gjøre, men kunne ikke gjøre rede for hva han hadde gjort den aktuelle dagen (12 måneder tidligere). Forhørsretten og påtalemyndigheten var enige med politiet; det var mer sannsynlig at vitnet snakket sant enn at Stein Inge var uskyldig. Noen dager før rettssaken skulle begynne, kom etterforskningsleder Ole Jakob Øglænd inn til Rachlew med et fortvilt uttrykk i ansiktet og sa at en mann hadde tilstått drapet. Rachlew spurte ledende «Har Stein Inge tilstått?». Det var en annen mann som hadde kommet til politikontoret for å tilstå drapet. (Rachlew, 2009, prolog).

Denne korte historien er fra 2001, og beskriver hvordan to erfarne politibetjenter angivelig gikk i bekreftelsesfellen. Rachlew beskriver selv at han tok seg i å stille spørsmålet ledende ovenfor

sin kollega. Saken hadde stått uoppklart lenge, det var press fra media og det kom plutselig fram informasjon fra et vitne som ledet saken i en retning mot en mistenkt. Det hadde etterforskerne lett etter lenge. Men hva gjorde politiet for å kvalitetssikre disse opplysningene vitnet kom med? Jo, da drapet nylig hadde skjedd gjorde politiet en god jobb med å foreta et basestasjonssøk i området rundt åstedet (man får da en oversikt over alle som har hatt mobilen påskrudd eller snakket i telefonen i det gitte området, fordi mobiler må trådløst koble seg inn på en basestasjon hvis den skal ha dekning). Når vitnet forklarte at hun hadde ringte en venn rett etter observasjonen av Sten Inge, kunne dette etterprøves. Det ble gjort, og loggene viste at det ikke hadde blitt loggført noen samtale til eller fra vitnet på det tidspunktet. I det øyeblikket dette ble oppdaget burde politiet tatt et supplerende avhør av vitnet for å grave dypere om hendelsen, og sjekke om hukommelsen var pålitelig. På politihøgskolen lærer vi i 2020 at man ikke kan avsløre løgn ved å se på tegn hos en person, men kun ved å stille og grave etter etterprøvbare opplysninger. I tråd med forskningsbasert kunnskap som viser at mennesket har en tendens til å bortforklare motstridende informasjon, tok etterforskerne kontakt med teleselskapet og stilte det ledende spørsmålet (gjengitt med egne ord): «Kan man se bort i fra at vitnet kan ha foretatt denne samtalen, men at telefonen hennes kan ha slått inn på en annen basestasjon enn den vi sikret logger fra?». Teleselskapet svarte at det eksisteres en teknisk mulighet for dette, og det kunne derfor ikke *utelukkes*. Ved å «nøytralisere» informasjon, opprettholdt politiet sin teori (Rachlew, 2009, s. 25).

Politiet satte objektivitetskravet på en stor prøvelse i denne saken. Den samme prøvelsen kjente jeg også på når jeg etterforsket, selv om sakene mine var i langt mindre grad alvorlig enn et drap. Burde vi egentlig ansette psykologer til å avhøre vitner som potensielt kan sitte på viktig informasjon i straffesaker? Jeg mener svaret på dette er nei, men at vi heller må se på årsaker til hvorfor dette med bekreftelsesfellen er så fremtredende. Noe jeg vil dra frem, er at politiet har et lovfestet effektivitetskrav gjennom etterforskningen (Straffeprosessloven, 1981, §226). Jeg har selv bevitnet dette kravet i praksisåret, og kjent på hvor stressende det kan kjennes å ha tidspress på seg. Det å være en sivil involvert part i en etterforskning eller straffesak, er i seg selv belastende. Således er det et viktig prinsipp at politiet skal være effektive. Men Fahsing (2016, s. 32) peker på en uønsket effekt slikt stress kan ha, og viser til forskning som belyser hvordan politi og etterforskere får et snevrere syn. Tidspresset kan gjøre at de i mindre grad er i stand til å vurdere feilkilder, og bruke kreativiteten til å finne alternative hypoteser. Videre oppstår det fort press fra involverte parter, deres pårørende og ikke minst media hvis de får nyss om saken.

Drapssaken med Stein Inge er 19 år gammel og politiet har kommet langt på vei siden da. Men det er verdt å merke seg måten politiet nesten ignorerte upåliteligheten av informasjonen et vitne kom med om en hendelse som hadde skjedd nesten ett år tilbake i tid, og lette etter informasjon som kunne støtte bekreftelsesfellen de hadde falt i. Det er lagt mer vekt på bevisstgjørelse omkring bekreftelsesfellen i utdanningen på politihøgskolen, men jeg mener det bør vektlegges mer og tidligere enn vårt siste studieår. Får vi nok kunnskap og trening, vil det skape flere som er i stand til å motstå fellen.

Det er mye enighet om at bekreftelsesfellen er en utfordring for politiet, og det var vanskelig å finne forskning som kunne nyansere dette bildet.

4.3 Vitners begrensede kapasitet og feiltolkning av informasjon

Som nevnt tidligere, foreligger det en begrensning i hva den menneskelige hukommelsen klarer å fange opp. Vi har alle en arbeidshukommelse og en langtidshukommelse. Ting vi gjør i løpet av en dag legger seg i arbeidshukommelsen, og glemmes raskt. Dersom ting skal lagres i langtidshukommelsen, er vitnet nødt til å rette all oppmerksomhet mot den hendelsen. Selv om dette er universelt, kan et motargument være at det finnes teknikker for å trene hukommelsen opp. Hvor mange ganger involverer etterforskningen således et vitne som har langt over gjennomsnittlig god hukommelse? Av mine egne 34 avhør tatt i praksis opplevde jeg det aldri, og tror antallet i etterforskningsøyemed er særdeles lavt.

Kognitive skjema er et begrep jeg vil dra frem her, og det betegner at vi har forventninger til verden basert på tidligere erfaringer. Vi forventer at verden er stabil, og at ikke plutselige forandringer forekommer. Når vi har slike skjemaer, slipper vi å vie så mye energi til å overvåke rutinehendelser i dagliglivet. Men det fører også til at vi i noen situasjoner kan gå glipp av uventet, men viktig informasjon. Således kan dette tomrommet fylles av skjemakonsistent, men feil informasjon (Magnussen, 2019, s. 99). Et eksempel er et ran av en gullsmed i Oslo, 2001. Ranet ble utført av to unge menn, og ble tatt opp av overvåkningskamera i butikken. Samtidig ble hendelsen observert av et vitne på andre siden av veien. Når vitnet i etterkant hadde gitt en beskrivelse av hendelsen og klesdrakten (hvite luer og boblejakker) til gjerningspersonene, hadde vitnet bommet helt. Overvåkningsvideoen viste at de hadde på dress og treningsdress. En forklaring på dette kan være at ranet skjedde så fort at vitnet ikke rakk å få med seg all informasjon, men fylte tomrommene i hukommelsen med stereotypiske klesdrakter for unge menn i 2001 (Magnussen, 2019, s. 100). Slike blandinger av minner og informasjon basert på

forventninger, kalles «feilattribuering» (Magnussen, 2019, s. 122). Min påstand vil følgelig være at jo lengre tidsintervallet mellom en hendelse og det påfølgende avhøret hos politiet er, jo større en sjansen for at feilattribusjon kan forekomme. «Den gylne time» er et begrep som underbygger min påstand, og handler om å kunne få avhørt vitner så raskt som mulig etter en hendelse for å få mest mulig pålitelig informasjon. Dette fordi minnet ikke skal svekkes eller bli påvirket av andre omstendigheter (Bjerknes & Fahsing, 2018, s. 381).

Således stiller jeg meg kritisk til hvordan politiet kunne vektlegge vitneforklaringen så tungt i saken mot Sten Inge, som jeg drøftet under forrige tema. Vitnet ble bedt om å forklare seg nøyaktig om hva hun så, 12 måneder etter observasjon ble gjort. Jeg finner det også interessant at i lys av presentert forskning, ble faktumet at Sten Inge ikke kunne gjøre rede for hva han hadde gjort den aktuelle dagen 12 måneder tidligere, brukt mot ham. Et annet eksempel, er fra år 2000 hvor den 18 år gamle Linda Didriksen forsvant og ble funnet drept et år senere. Samboeren ble siktet for falsk forklaring og drap, og saken gikk i retten 2 år etter forsvinningen. Et av vitnene hadde på et senere tidspunkt etter forsvinningen forklart at han hadde sett siktede sittende i en bil, i en avkjørsel like ved drapsstedet. Han skulle således presentere denne forklaringen for retten. Vitnet hadde observert samboeren til Linda, som han ikke kjente, mens han selv kjørte bil i anslått 70 km/t, og formodentlig var konsentrert om trafikken og møtende biler. Er det sannsynlig at han skulle registrert og mer enn to år senere gjenkjent en person som satt i en annen bil? Lite sannsynlig (Magnussen, 2019, s. 91-98).

Hvorfor etterforskes da noen saker på en måte som tilrettelegger for feilvurdering av hukommelse? Jeg tror et svar ligger i ubevisst suggesjon. Man har ofte en etterforsker som ønsker å løse en sak, og et vitne som ønsker å hjelpe politiet. Legger man til lukkede eller ledende spørsmål gjennom avhøret og spesielt i den sonderende fasen, kan resultatet bli en forklaring som er preget av feilattribuert hukommelse og en etterforsker som faller dypere ned i bekreftelsesfellen. Eksempelvis i saken mot Sten Inge hvor politiet stilte teleselskapet et ledende spørsmål, og fikk nøytralisert informasjon som ikke passet hypotesen deres. Eller i saken fra 1984 hvor Jennifer Thomson ble voldtatt, og møtte senere opp til en personkonfrontasjon hos politiet. Thomson plukket ut sammen mann som hun hadde gjort på en fotokonfrontasjon noen dager tidligere, og politietterforskeren la til «Nå har du plukket ut samme mann som du gjorde på fotokonfrontasjonen». Thomson tenkte således «Bingo, nå har jeg han» (Youtube, 2009, 5:05). Slike konfrontasjoner er på lik linje som avhør, en etterforskningsmetode. Selv om oppgaven min fokuserer mer på avhør, fant jeg dette eksemplet viktig å ta med. Mest sannsynlig var det ubevisst suggesjon fra etterforskeren i Thomson-saken,

men setningen fikk henne til å bekrefte egen hukommelse (som viste seg å være feil, mannen som ble plukket ut var uskyldig). Disse eksemplene blant flere, taler for at forskningen har rett: hukommelsen har flere fallgruver. Når vi nå vet om problemene, må politiet klare å jobbe rundt dem. Kunnskap gjennom psykologifaget på skolen og videreutdanning for ferdigutdannede, mener jeg er den viktigste veien videre.

4.4 Bygger forståelsen av hukommelsen på et ufortjent rykte?

Etter å ha lest litteraturen jeg har hatt på pensum gjennom politihøgskolen samt det jeg har lest meg opp på gjennom å skrive denne oppgaven, sitter jeg igjen med et inntrykk av at det er stor enighet om at hukommelse er en upålitelig kilde til informasjon. Det er mange faktorer som kan påvirke hvordan en hendelse blir husket og fortalt, hvorav noen ligger utenfor politiets mulighet til å gjøre noe med.

Gjennom forskning på dette emnet over tid kan det vises til flere eksempler på hvor upålitelig informasjon fra et vitne kan være. En rutine kan bli at man ser etter andre etterforskningsmetoder enn å kun basere seg på en vitneforklaring. I dag er digitalt politiarbeid veldig aktuelt innen etterforskningsarbeid; skal man heller bruke ressurser på å lete etter overvåkingsvideo eller digitale spor? Et viktig spørsmål som kommer i forlengelse av dette blir naturligvis om man ikke kan stole på noe av det et vitne forklarer. Er det en etterforskningsmetode som bør prioriteres mindre?

Kritikk av denne måten å tenke på blir uttrykt i en artikkel skrevet i 2018 av en gruppe amerikanske forskere:

“In light of psychological research demonstrating the malleability of memory, and in light of the tragic consequences this has had in the legal system, it is perhaps not surprising that psychological science has rendered a verdict that now appears in virtually every textbook that addresses the issue: Eyewitness memory is unreliable” (Wixted, Mickes & Fisher, 2018, s. 325).

Artikkelen starter innledningsvis med et tilbakeblikk til 70-tallet, hvor forskning som viste hvor upålitelig og formbar hukommelsen til mennesker var ble offentliggjort. Forskningen viste flere svakheter når mennesker ble bedt om å huske, og er vanskelig å motbevise. De samme svakhetene lærer vi om på politihøgskolen i 2020, og står skrevet i pensumbøkene

våre. Eksperimentene som ble gjort for å vise hukommelsens svakheter, er en del av pensumet vi skal kunne. Følgelig blir det også kunnskapen vi sitter igjen med, og har i bakhodet når vi skal etterforske.

Wixted et al. fremhever således et viktig poeng:

“Even DNA evidence can be contaminated, either before it arrives at the laboratory or if improper testing procedures are used in the laboratory itself” (Wixted et al., 2018, s. 326).

De aller fleste vil være enig i at hvis man er uforsiktig når man sikrer DNA-bevis, vil beviset kunne bli kontaminert. Slik kontaminering skjer sjelden fordi etterforskere vet hvor lite som skal til for å ødelegge DNA, og har dermed en fast rutine på hvordan det skal sikres. Således blir DNA ofte sterke bevis. Wixted et al. skriver at et vitnes hukommelse kan være like pålitelig som DNA, hvis det ikke blir kontaminert og riktig prosedyre for å sikre beviset blir brukt (s. 325).

En slik prosedyre må inneholde flere grunnprinsipper. Det første prinsippet, er at vitnes hukommelse om hendelsen må bli gransket for første gang:

“Memory is malleable, and the very act of testing memory contaminates it by making it stronger than it was before” (Wixted et al., 2018, s. 328). Dette kan knyttes opp mot teorien jeg presenterte under tema 4.3. I det første avhøret vil det avdekkes om det finnes elementer ved hendelsen som vitne ikke husker/kan gjenfortelle. Blir det gjennomført flere avhør av samme vitne, kan tomrommene fylles av blant annet feilattribuering. En annen faktor er at vitnet kan snakke med andre personer om hendelsen, og bli påvirket av dem. Det første avhøret vil som regel være det som ikke er kontaminert, og det etterforskeren bør ha fokus på. Påliteligheten til eventuelle senere forklaringer, må ses i sammenheng med det første avhøret (Wixted et al., 2018, s. 328).

Wixted et al. mener at et annet viktig prinsipp som må følges er at vitnet ikke lures til å komme med *ønskelig* informasjon, ved at etterforskeren bruker suggestive spørsmål (Wixted et al., 2018, s. 333). Ved at en etterforsker har nøye planlagt sine spørsmål, vil det minske sjansen for å påvirke hukommelsen til vitnet, og således gi mer pålitelig informasjon. Dette er et tema jeg drøftet tidligere, som kan være en faktor til upålitelig informasjon. Således er det interessant at Wixted et al. også legger trykk på dette temaet, som en viktig faktor for å uthente pålitelig informasjon.

Et siste element som må vektlegges for å kunne innhente pålitelig informasjon i et avhør, er at etterforskeren legger spesielt merke til selvtillit hos vitnet. Påstander fortalt med høy sikkerhet bør vektlegges, fremfor påstander fortalt med lav sikkerhet (Wixted et al., 2018, s. 333). Det er tidligere gjort studier som viser at hvis et vitne har stor selvtillit, vil det også være en stor sannsynlighet for at informasjonen stemmer med faktum (Wixted et al, 2018, s.331-332). Senest i 2016 ble det gjort et eksperiment av Paulo, Abluquerque & Bull, hvor de viste videoopptak av en kriminell handling. I det påfølgende avhøret uttrykte noen «Det var en rød skjorte», mens andre uttrykte mer usikkert «*Jeg tror* det var en rød skjorte». I tråd med prinsippet om at selvtillit indikerer høy nøyaktighet, hadde de som var selvsikker riktig i 90% av gjenfortellingen. De som uttrykte usikkerhet, hadde riktig i 65% av gjenfortellingen (Wixted et al, 2018, s. 332).

Flere av prinsippene Wixted et al. fremhever i artikkelen sin er fornuftige, og må ses i sammenheng med det *kognitive avhøret* vi lærer om på politihøgskolen. Det kognitive avhøret inneholder de samme elementene som det tradisjonelle, men inneholder i tillegg flere teknikker som delvis går direkte på avhørsstrategi og vitnes mentale innstilling. Eksempler er gjenskaping av kontekst, skifte av perspektiv og reversering av rekkefølgen (Magnussen, 2019, s. 141).

Artikkelen til Wixted et al. avslutter med en påstand som skaper refleksjon:

«The evidence we have reviewed here indicates that eyewitness memory is reliable in the same way that DNA evidence is reliable. When proper procedures are used, both DNA test results and eyewitness-memory test results are accompanied by an indication of the information's reliability” (Wixted et al., 2018, s. 333).

Det finnes også feilkilder ved DNA, ved at elementer til en DNA-profil kan være helt identisk til en annens person (Wixted et al, 2018, s. 326). Men det skjer sjeldent at noen idømmes straff på grunnlag av et ufullstendig DNA-bevis, noe som Wixted et al. understreker:

“Fortunately, so far as we know, the legal system does not make that mistake when the forensic evidence involves a DNA test (i.e., if the test is inconclusive, that evidence is not used to prosecute), but it does make that mistake when the forensic evidence consists of an eyewitness-memory test” (Wixted et al, 2018, s. 333).

5.0 Avslutning

I denne oppgaven har jeg brukt forskningsbasert litteratur for å kaste lys over politiets kunnskap om vitnehukommelse. Jeg har drøftet hvordan hypotesedanning kan sende etterforskeren i en bekreftelsesfelle, og dermed tilrettelegge for ensidig etterforskning. Det har blitt lagt frem eksempler hvor det har gått galt, og politiet har gjort den største feilen mulig: Dømme en uskyldig. Jeg har belyst noen holdepunkter til hvorfor dette forekommer, og foreslått noen tiltak som kan bidra til å unngå slike tragedier.

Det finnes mye teori som viser hvor utsatt hukommelsen vår er, og hvor lite som skal til for på påvirke den. Avsnittet ble knyttet opp mot eksempler fra virkeligheten, hvor det er mange eksempler som støtter opp mot teorien. Jeg drøftet mine egen tanker om hvorfor det fortsatt forekommer at hukommelse blir behandlet på en ukritisk måte, og legger til grunn for en ukorrekt rettsgang.

Avslutningsvis la jeg frem forskning som kritiserte det upålitelige ryktet til vitnehukommelsen, et rykte jeg mener er stigmatisert. Forskningen viser at hukommelsen ikke er så preget av feil som man tror, og at ved bruk av riktig teknikk kan et vitneavhør være like pålitelig som DNA-bevis. Det kognitive avhøret ble presentert, sammen med en rekke suksesskriterier fra artikkelen til Wixted et al.. Blir disse overholdt, er det stor sannsynlighet for at etterforskeren sitter igjen med pålitelig informasjon.

Oppgaven har vist at det trengs mer fokus på hukommelse og hvordan man henter ut pålitelig informasjon. Dette for å kunne kvalitetssikre den jobben politiet er satt til å gjøre av samfunnet, og hindre at uskyldige blir feilaktig dømt. Ikke alle skal utdanne seg til å bli etterforskere, men i dag er det mye fokus på politiarbeid på stedet. Alle skal kunne gjøre umiddelbare etterforskingsskritt, inkludert vitneavhør. Jeg har drøftet frem noen konkrete tiltak som kan kvalitetssikre politiets etterforskning opp mot et vitnes hukommelse og pålitelighet.

6.0 Litteraturliste

Bjerknes, O. T. & Fahsing, I. A. (2018). *Etterforskning – prinsipper, metoder og praksis*. Bergen: Fagbokforlaget.

Dalland, O. (2017). *Metode og oppgaveskriving*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Fahsing, I. A. (2016). *The Making of an Expert Detective – Thinking and Deciding in Criminal Investigations* (Doktorgradsavhandling). Psykologiske institutt, Göteborgs Universitet, Göteborg. Hentet fra <https://phs.brage.unit.no/phs-xmlui/bitstream/handle/11250/2428006/The%20Making%20of%20an%20Expert%20Detective%20Thinking%20and%20Deciding%20in%20Criminal%20Investigations.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Magnussen, S. (2019). *Vitnepsykologi 2.0* (2. utg.). Oslo: Abstrakt forlag AS.

Nickerson, R.S. (1998). Confirmation Bias: A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises. *Review of General Psychology*, 2(2), s. 175-220.

Rachlew, A. (2009). *Justisfeil ved politiets etterforskning: Noen eksempler og forskningsbaserte mottiltak*. (Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo). Hentet fra: https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/22587/Rachlew_avhandling.pdf?sequence.

Riksadvokatens arbeidsgruppe. (2013). *Avhørsmetodikk i politiet*. Oslo: Riksadvokaten.
Hentet fra <https://www.riksadvokaten.no/wp-content/uploads/2017/10/Avhørsmetodikk-i-Politiet-med-vedlegg.pdf>.

Straffeprosessloven. (1981). Lov om rettergangsmåten i straffesaker (LOV-1981-05-22-25).
Hentet fra <https://lovdata.no/lov/1981-05-22-25>.

The Innocence Project. (u.å.). DNA Exonerations in the United States. Hentet 1. april 2020 fra
<https://www.innocenceproject.org/dna-exonerations-in-the-united-states/>

Wixted, J. T., Mickes, L., & Fisher, R. P. (2018). Rethinking the Reliability of Eyewitness Memory. *Perspectives on Psychological Science*, 13(3), s. 324.335.

YouTube. (2009, 09 mars). *Eyewitness Testimony part 1* [Videoklipp]. Hentet fra
<https://www.youtube.com/watch?v=u-SBTRL0Puo>.